

Льошенко О.Ю.

*аспірант кафедри кримінального процесу, детективної
та оперативно-розшукової діяльності
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК СКЛАДОВА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Актуальність теми. Відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження та забезпечення є головним обов'язком держави [1]. Відтак, розбудова України як демократичної, правової держави має базуватися на неухильному дотриманні основоположних прав і свобод людини, забезпеченні законності та верховенства права. Одним із таких надзвичайно важливих і пріоритетних прав, яке гарантовано не лише на рівні національного законодавства, а й загальновизнаними міжнародно-правовими актами у сфері захисту прав і свобод людини, є право на справедливий суд.

Забезпечення вказаного права є необхідною умовою визнання України повноцінним членом європейського правового простору. Тим часом, правозастосовна практика реалізації права на справедливий суд у кримінальному процесі України свідчить про існування низки законодавчих недоліків і прогалин, що призводить не лише до його порушення, а й інших прав, свобод та законних інтересів людини. Наочним свідченням зазначеного є значна кількість звернень громадян України до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо порушення права на справедливий суд. Водночас, урахуваючи міжнародні зобов'язання, які взяла на себе Україна з часу ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., актуальним залишається питання щодо приведення національного законодавства у відповідність до

міжнародних актів, якими гарантовано реалізацію права на справедливий суд у кримінальному процесі.

Однією зі складових забезпечення вказаного права є доступ до правосуддя, щодо реалізації якого на практиці виникає ряд суперечностей, а, відповідно, окреслене зумовлює актуальність даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика реалізації права на справедливий суд та доступу до правосуддя завжди викликала жвавий науковий інтерес, з огляду на що, різноманітні її аспекти досліджувалися представниками різних галузей юридичної науки. Серед вітчизняних правників означеній тематиці присвятили свої праці Ю. П. Аленін, О. А. Банчук, Г. І. Бережанський, Н. М. Грень, І. В. Гловюк, І. М. Жаровська, С. М. Зеленський, О. І. Коровайко, У. З. Коруц, О. Л. Котович, Д. Є. Крикливець, О. П. Кучинська, О. В. Лемак, А. В. Лужанський, С. В. Лунін, Л. М. Лобойко, Ю. М. Мирошніченко, О. М. Овчаренко, М. А. Погорецький, О. Б. Прокопенко, Н. Ю. Сакара, Н. П. Сиза, Р. С. Сопільник, С. В. Степанова, О. С. Ткачук, Е. Л. Трегубов, Т. І. Фулей, О. Г. Шило, О. Г. Яновська та інші. Вказані вчені зробили значний внесок у розвиток науки кримінального процесу, проте мало дослідженою залишається тематика визначення доступу до правосуддя як одна зі складових права на справедливий суд.

Таким чином, в умовах євроінтеграційних процесів, реформування та приведення національного законодавства у відповідність

до вимог міжнародно-правових актів у сфері захисту прав і свобод людини, проведення комплексного дослідження щодо доступу до правосуддя як однієї зі складових права на справедливий суд, є цілком виправданим і доцільним. Все це свідчить про актуальність обраної теми, що й обумовило її вибір.

Метою статті є дослідження доступу до правосуддя як однієї зі складових права на справедливий суд.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 7 КПК України [2], доступ до правосуддя є однією із загальних засад кримінального провадження, зміст якої розкривається в положенні ч. 1 ст. 21 КПК України, згідно з яким кожному гарантується право на справедливий суд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. З аналізу змісту ст. 21 КПК України вбачається, що в ній по суті регламентується дві взаємопов'язані та взаємодоповнюючі засади – доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень. Таке бачення законодавця є цілком закономірним, адже їх взаємозв'язок є беззаперечним.

Доступ до правосуддя в контексті кримінального провадження передбачає надання учасникам провадження можливість звертатися до суду за захистом порушених прав та законних інтересів з метою їх відновлення. В практиці ЄСПЛ щодо питання реалізації права на доступ до суду чітко визначився підхід, згідно з яким особі має бути забезпечена можливість звернутися до суду для вирішення певного питання, і держава не повинна вводити правові або чинити нелегітимні перешкоди для реалізації цього права. Тому досягнення завдань кримінального провадження можливе, лише якщо учасники кримінального провадження та інші особи будуть впевнені у тому, що судові рішення буде виконане у встановлений строк, в повному обсязі і без необґрунтованих зволікань [3, с. 49].

З приводу цього варто взяти до уваги позицію ЄСПЛ, викладену в пункті 51 рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти

України», де ЄСПЛ повторює, що право на суд, захищене ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, було б ілюзорним, якби національна правова система Високої Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судові рішення залишалося невиконаним на шкоду будь-якій зі сторін. Ефективний доступ до суду включає право на виконання судового рішення без невиконаних затримок [4].

Невиконання судових рішень кваліфікується ЄСПЛ не лише як порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, але і як порушення інших конвенційних прав. У справі «Войтенко проти України» ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6, ст. 13 та ст. 1 протоколу № 1 до Конвенції. Він зазначив, що рішення українського суду залишалось невиконаним через відсутність бюджетних коштів та законодавчих заходів. ЄСПЛ констатував, що неможливість заявника домогтися виконання його рішення протягом чотирьох років, крім порушення ст. 6, становить втручання у його право на мирне володіння майном у розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Як наслідок, заявникові було здійснено відшкодування немайнової шкоди та відшкодування витрат [5].

На превеликий жаль, ЄСПЛ констатує невтішну практику, яка склалась в нашій державі з приводу виконання судових рішень. Прикладом цьому є наведене «пілотне» рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України». ЄСПЛ зазначає, що ця справа стосується існуючої проблеми, яка постійно нагадує про себе, породжуючи порушення Конвенції, які найчастіше виявляє ЄСПЛ у справах проти України; більше ніж половина рішень, винесених ЄСПЛ у справах проти України, стосуються питання тривалого невиконання остаточних судових рішень, відповідальність за які несуть органи влади України. ЄСПЛ зауважує, що одне з перших таких рішень, яке було винесено в 2004 році у справі Войтенка, ґрунтувалося на фактах, подібних до фактів у цій справі. Справа ж «Юрій Миколайович Іванов проти України»,

за слушним зауваженням І. І. Бруса, свідчить про те, що питання тривалого невиконання остаточних рішень та відсутності ефективних засобів юридичного захисту у правовій системі України залишаються невирішеними попри той факт, що існують відповідні рішення ЄСПЛ з чіткими закликами до Уряду вжити необхідних заходів для вирішення таких питань [6, с. 33].

Зокрема, відповідно до Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи 1787 (2011) від 26 січня 2011 р. «Виконання рішень Європейського суду з прав людини» існування основних системних недоліків, які викликають велику кількість повторюваних висновків щодо порушення Конвенції, пов'язане, зокрема, з хронічним невиконанням рішень національних судів. У Резолюції також наголошується на необхідності України терміново розробити та прийняти комплексну стратегію щодо вирішення ситуації, за якої значна кількість остаточних судових рішень залишається невиконаною, а також запровадити ефективні національні механізми правового захисту [7].

Про важливість засади обов'язковості судових рішень, яка до того ж є конституційною (п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України), свідчить також встановлення кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення (ст. 382 КК України), а саме умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню (ч. 1 ст. 382 КК України). При цьому умисне невиконання службовою особою рішення ЄСПЛ є кваліфікуючою обставиною цього кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 382 КК України).

Обов'язковість судових рішень, як засада організації судової влади, передбачена Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. [8]. Так, відповідно до ч. 2 ст. 13 цього Закону, судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і

юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість врахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом. Тож, цілком справедливим з цього приводу є зауваження авторів науково-практичного коментаря до КПК України, що саме ця норма конкретизується у засаді кримінального провадження – обов'язковості судових рішень. Про це наочно свідчить вимога ч. 2 ст. 21 КПК України, відповідно до якої вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному КПК України, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України. До того ж у ст. 533 КПК України додатково розкривається це положення, де безпосередньо вказується, що вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, обов'язкові для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для всіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України [9].

Виконання будь-якого судового рішення є невід'ємною стадією процесу правосуддя, а, отже, має відповідати вимогам ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно ж до ст. 13 Конвенції кожен, чий права і свободи, викладені в Конвенції, порушуються, має право на ефективний правовий захист у відповідному національному органі, навіть якщо порушення вчинили офіційні особи.

Обов'язковість рішень суду як засада судочинства конкретизується у вітчизняному процесуальному законодавстві та пов'язується з набранням рішеннями законної сили. Вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, за загальним правилом, визначеним у ст. 532 КПК України, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано. У разі ж подання апеляційної скарги судові рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом

апеляційної інстанції. Якщо строк апеляційного оскарження буде поновлено, вважається, що вирок чи ухвала суду, ухвала слідчого судді не набрала законної сили. Судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій набирають законної сили з моменту їх проголошення. Ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені, набирають законної сили з моменту їх оголошення [2].

Засада доступу до правосуддя впливає зі ст. 55 Конституції України, яка визначає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Відповідно до положень цієї статті кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. А відповідно до ч. 3 ст. 8 Конституції України звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [1]. На стадії досудового розслідування, з огляду на її специфіку, не суд, а уповноважені особи органів досудового розслідування, прокурор у межах своїх повноважень здійснюють функції, спрямовані на виконання вимог, пов'язаних із повним, всебічним і неупередженим дослідженням обставин кримінального провадження, передбачених у ст. 2 КПК України [2]. Зважаючи на пріоритетність завдання кримінального провадження щодо захисту особи, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, на законодавчому рівні має бути передбачена можливість особи безперешкодно та негайно звернутися до суду за захистом та відновленням своїх прав та інтересів. З огляду на це, оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, передбачене главою 26 КПК України, є основним способом захисту порушених прав особи. В цьому аспекті, за цілком слушним зауваженням О. І. Коро-

вайко, судовий контроль на стадії досудового розслідування є особливим видом здійснення правосуддя, а відновлення порушених прав – найважливішою функцією судової влади [10, с. 289; 11, с. 241].

ЄСПЛ також однією з основоположних складових права на справедливий суд визнає публічність судового розгляду, зокрема, через його відкритість. Наприклад, у справі «Дінне проти Франції» (*Diennet v. France*) ЄСПЛ наголошено, що проведення судових засідань у відкритому режимі є основоположним принципом, утіленим у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, відповідно до положень цього пункту «судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя» [14].

Як зауважує Ю. І. Матат, згідно з положеннями Конвенції, вимога публічності судового розгляду має на меті захист підсудних у кримінальному процесі від відправлення правосуддя за зачиненими дверима й забезпечення більшої його прозорості для підтримання авторитету судової влади в очах громадськості. Але це право не є абсолютним, оскільки у п. 1 ст. 6 Конвенції чітко зазначені винятки, за яких допускається обмеження даного права, при цьому завжди варто виходити з презумпції на користь публічного слухання, а винятки мають бути чітко зумовлені обставинами справи на підставі суворої перевірки на їх необхідність. Так само суд не зобов'язаний проголошувати повний текст рішення у ході відкритого засідання – публікації у письмовому вигляді буде достатньо, при цьому текст рішення має бути доступ-

ним в канцелярії для ознайомлення, на що неодноразово у своїх рішеннях наголошував ЄСПЛ [15, с. 34].

Таким чином, право на суд передбачає право учасника спору на вільний та ефективний доступ до суду, який правомочний вирішити його справу. При цьому слід взяти до уваги те, що дане право не є абсолютним і може допускати певні обмеження. Так, у п. 38 рішення ЄСПЛ у справі «Golder v. the United Kingdom» від 21 лютого 1975 року зазначено, що обмеження права доступу до правосуддя допускається виходячи з того, що за своєю природою воно вимагає правового врегулювання державою, яке може змінюватися залежно від місця та часу, відповідно до потреб та ресурсів як суспільства, так і конкретних осіб. Оскільки при встановленні подібного врегулювання держави користуються певною свободою розсуду, таке регулювання жодним чином не повинно наносити шкоду суті даного права і вступати у конфлікт з іншими правами, закріпленими у Конвенції [12]. У свою чергу, в п. 63 рішення ЄСПЛ у справі «Podbielski and PPU Polpure v. Poland» від 26 липня 2005 року вказано, що обмеження права на доступ, особливо щодо умов прийнятності апеляційної скарги, повинні застосовуватись з легітимною метою та мають зберігати пропорційність між застосовуваними

засобами та поставленою метою. ЄСПЛ наголосив, що відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо в національному правопорядку існує процедура апеляції, держава має гарантувати, що особи, які знаходяться під її юрисдикцією, мають право у апеляційних судах на основні гарантії, передбачені ст. 6 Конвенції. При цьому, мають бути враховані особливості провадження, що розглядається, та сукупність проваджень, що здійснювались відповідно до національного правопорядку, а також роль апеляційного суду у них [13].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що право на доступ до правосуддя є одним із фундаментальних прав людини, яке дозволяє захистити належним чином свої права та інтереси. Розмежовуючи поняття «право на суд», «право на справедливий судовий розгляд» і «право на доступ до правосуддя», доходимо до висновку, що перше є найбільш широким і включає в себе право доступу до правосуддя та процесуальні гарантії справедливого судового розгляду. При цьому, з урахуванням нормативно-правового закріплення, пропонуємо гарантії доступу до правосуддя поділити на дві групи: 1) загальні – передбачені у відповідних нормах міжнародно-правових актах; 2) спеціальні – передбачені в національному кримінальному процесуальному законодавстві.

Анотація

У статті розглядається доступ до правосуддя як одна із складових права на справедливий суд. Визначено, що право на доступ до правосуддя є одним із основних прав людини. Законодавчі особливості регулювання доступу до правосуддя визначені як одна із складових права на справедливий суд. Зроблено висновок, що необхідно розділити гарантії доступу до правосуддя на дві групи: 1) загальні – передбачені відповідними нормами міжнародно-правових актів; 2) спеціальні – передбачені національним кримінально-процесуальним законодавством. Автор встановив, що розвиток України як правової держави має ґрунтуватися на суворому дотриманні основних прав і свобод людини, забезпеченні верховенства права. Одним із таких надзвичайно важливих і пріоритетних прав, гарантованих не лише на рівні національного законодавства, а й загальноновизнаними міжнародно-правовими актами у галузі захисту прав і свобод людини, є право на справедливий суд. Визначено, що забезпечення цього права є необхідною умовою визнання України повноправним членом європейського правового простору. Тим часом правозастосовча практика реалізації права на справедливий судовий розгляд у кримінальному процесі України свідчить про існування деяких законодавчих недоліків та прогалин,

що призводить не лише до його порушення, а й до порушення інших прав, свобод та законних інтересів. Яскравим доказом цього є значна кількість заяв громадян України до Європейського суду з прав людини щодо порушення права на справедливий суд. Було підкреслено, що з огляду на пріоритетність кримінального провадження щодо захисту особи, захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження на законодавчому рівні повинен забезпечити можливість особи звернутися до суду за захистом та відновлення його/її права та інтереси. Зазначається, що принцип доступу до правосуддя впливає зі ст. 55 Конституції України, яка передбачає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Відповідно до положень цієї статті кожному гарантується право оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування та посадових осіб. Кожна людина має право захищати свої права та свободи від порушень та незаконних посягань будь-якими способами, не забороненими законом.

Ключові слова: правосуддя, права, справедливий суд, ЄСПЛ, кримінальний процес.

Loshenko O.Yu. Access to justice as a component of the right to a fair trial: a criminal procedural aspect

Summary

The article examines access to justice as one of the components of the right to a fair trial. It has been determined that the right to access to justice is one of the fundamental human rights. The legislative features of the regulation of access to justice are defined as one of the components of the right to a fair trial. It is concluded that it is necessary to divide guarantees of access to justice into two groups: 1) general – provided for in the relevant norms of international legal acts; 2) special – provided for in the national criminal procedural legislation. The author established that the development of Ukraine as a democratic state governed by the rule of law should be based on the strict observance of fundamental human rights and freedoms, ensuring the rule of law. One of such extremely important and priority rights, guaranteed by not only at the level of the national legislation, but also by the universally recognized international legal acts in the field of protection of human rights and freedoms, is the right to a fair trial. It is determined that ensuring this right is a necessary condition for the recognition of Ukraine as a full member of the European legal space. Meanwhile, the law enforcement practice of exercising the right to a fair trial in the criminal process of Ukraine indicates the existence of some legislative shortcomings and gaps, which leads not only to its violation, but also to the violation of other human rights, freedoms and legitimate interests. A clear evidence of this is the significant number of applications from the Ukrainian citizens to the European Court of Human Rights regarding the violation of the right to a fair trial. It was stressed that given the priority of criminal proceedings to protect the person, protection of rights, freedoms and legitimate interests of participants to the criminal proceedings at the legislative level should provide the possibility of a person to apply to the court for protection and restoration of his/her rights and interests. It is stated that the principle of access to justice follows from Art. 55 of the Constitution of Ukraine, which stipulates that the rights and freedoms of person and citizen are protected by the court. In accordance with the provisions of this article, everyone is guaranteed the right to appeal in court against decisions, actions or omissions of public authorities, local governments and officials. Everyone has the right to protect his/her rights and freedoms from violations and unlawful encroachments by any means not prohibited by law.

Key words: justice, rights, fair trial, the ECHR, criminal procedure.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс : закон України від 18.04.2010 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Кримінальне процесуальне право України: навчальний посібник / За редакцією професорів В. Г. Гончаренка та В. А. Колесника. Київ : Юстиніан, 2014. 576 с.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15.10.2009 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Войтенко проти України» від 29.06.2004 р. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1103814614>.
6. Брус І. І. Обов'язковість судового рішення в контексті практики Європейського суду з прав людини // Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 13 черв. 2018 р.) / Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 30-34.
7. Виконання рішень Європейського суду з прав людини: Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1787 (2011) від 26.01.2011 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1188_rez_1787.htm.
8. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. URL: https://pidruchniki.com/1719051258330/pravo/dostup_pravosuddya_obovyazkovist_sudovih_rishen.
10. Коровайко О. І. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). С. 286-290.
11. Назаров В. В. Механізм судового захисту прав та свобод людини і громадянина у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 240-245.
12. Case 4451/70 Golder v. The United Kingdom. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>.
13. Case 39199/98 Podbielski and PPU Polpure v. Poland. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69911>.
14. Case of Diennet v. Francea 26.09.1995 № 325-A. European Court of Human Rights Search Portal. URL: <http://cmiskp.echr.coe.int>.
15. Матат Ю. І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини і реалізація в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія «Право». Вип. 41. Т. 1. С. 31-36.